

Vidéki életvilágok, törésvonalak, területi különbségek

Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai. Szerk. Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Ger-gely Krisztián – Ö. Kovács József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019. 372 oldal

Ahogy azt a sorozatnak szánt kezdeményezés szerkesztői is vallják: a vidék és a vidéki társadalom történeti narratívája éppúgy, mint jelenkorunk közvéleményében elfoglalt helyzete, marginális pozíciót tölt be. A szakirodalomban eddig megjelent, a vidékformáló gazdasági és társadalmi folyamatokat szemléltető, településtipológiát vagy akár többféle statisztikai elemzést nyújtó munkákat figyelembe véve nem véletlenül merült fel bennük az egyes tudományágakat összekapcsoló interdiszciplinaritás gondolata. Habár a szerzők vallottan az 1945 és 1989 közötti periódusra helyeznek kiemelt hangsúlyt, a feudális rendi szerkezet társadalmi rétegződésvizsgálata, a polgári átalakuláshoz vezető út feltárása a vidék néprajzi, történeti, illetve történeti szociológiai kutatásai nélkül aligha képzelhető el. Mára a magyarországi „új vidék” képe jelentősen megváltozott: a paraszti létforma eltűnése mellett a másfajta életlehetőségek köre is beszűkült, és ahogy Kovács Imre fogalmaz: a társadalmi differenciálódás következtében több falu a mélyszegénységet tükröző „falusi underclass” lakóhelyévé vált.¹

A *Vidéktörténet 2* négy blokkban tíz tanulmányt, egy forrásközlést, illetve tizenegy kritikai recenziót tartalmaz, átfogó „diszciplináris ívet” húzó közegbe ágyazva az egyes írásokat. Az alcím üzenete a fenti gondolatok tükrében nem véletlen: az egyéni és kollektív

életpályák lehetőségeit, az egyes életstratégiák alakulását nagyban befolyásolták a térbeliség szabta keretek között adott terület, azaz a lakóhely lokalitása tekintetében, míg a rendelkezésre álló erőforrások vagy éppen az időtényező további történetformáló erővel bír.

A kötet első rovatában három módszertani írás olvasható. Demeter Gábor kvantitatív szemléletű kliometrikus vizsgálata mindenekelőtt a regionális tudomány módszerei recepciójának fontosságát kívánja prezentálni a KSH 1870–1910 közötti népszámlálási eredményeit egységes adatbázisba foglaló projekt (GIS-ta Hungarorum), illetve a többváltozós statisztika felhasználásával. A 28 ábrát és 5 táblázatot felvonultató tanulmány a regionális fejlettségi vizsgálatokhoz 27 demográfiai, egészségügyi, műveltségi és gazdasági indikátort alkalmazva megállapította, hogy a dualizmus idején tapasztalt dinamika kiegyenlítő volt, ami a korszak végére már belső törésvonalakat képezett a Trianon előtti Magyarországon a hasonló-sági és fejlettségi mutatókkal lehatárolt régiók között.

A kvantitatív adatfeldolgozás módszertani aspektusa tűnik fel Szalkai Gábornak a közúti forgalomszámlálásokkal foglalkozó dolgozatában is, aki a közlekedésfejlesztés általános kérdésein túl az 1870–1871., az 1874. és az 1894. évi forgalomszámlálások eredményeit fejt ki részletesebben levéltári forrásokra építve, s módszertanilag kitérve azok technikai hátterére (a térinformatikai és programozási felhasználói ismeretek bevonására), illetve fázisaira (előkészítés, elrendelés, lefolytatás) is. A vizsgált korszak fejlődési irányát a szerző a közúti fejlődés

¹ Kovács Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. H. n., 2012. 47–48.

hátterbe szorulásában, valamint a vasút, ezzel együtt pedig a centralizált és tervszerűen irányított közlekedésben látja.

Bán Gergely Károly két világháború közötti magyar városhierarchia vizsgálata ugyancsak kvantifikált adatokon nyugszik, s nem minden előzmény nélkül. A *Korall* című társadalomtörténeti folyóirat 2003-ban özszevont számban foglalkozott a városok társadalmával szintén számos definíciót és módszertani eljárást említve.² Beluszky Pál más munkáit is felhasználva Bán több statisztikai forrást is felhasznált, így az 1930. évi helységnevtár mellett gazdasági adattárat, pénzügyi (például adózási) mutatókat, oktatási és más jellegű adatokat. Az általa több időpontban rögzített, 1930-ra fókuszáló Komplex Városhierarchia Adatbázis (KVA) 1634 településsel, azok kapcsán pedig négy főváltozóval, illetve azok átlagával dolgozott. Az utóbbit egészítette ki az úgynevezett további funkcionális elemek (oktatási, közgazdasági, egészségügyi, jogi, gazdasági adatok) feldolgozása nyomán nyert összesített pontérték meghatározásával, további átlagolással, így elnyerve a komplex városhierarchiai mutatót (KVM), amellyel rangsorolás vált lehetővé, összekapcsolva a geográfiát a történettudománnyal.

A *Tanulmány* blokk Szirácsik Éva írásával kezdődik, aki a divényi uradalom gazdálkodását a Zichy hitbizomány első száz évében már feldolgozta 2005-ben publikált művében,³ ezúttal az ezt megelőző, 1660 és 1681 közötti időszakot vizsgálta földrajzi különbségek szerint nyolc település vonatkozásában. Összegzésében a szerző megállapítja, hogy a döntő többségben jobbágygazdák körében jelentős migráció volt tapasztalható,

miközben létszámuk visszaesett. A lokális szinten átlagos nagyságúnak mondható családok és gazdaságok több szempontú elemzését tizenöt ábra szemlélteti, rámutatva a „tartósan megtelepedett és a jövevény gazdák” jellemzése során kimutatható legfontosabb gazdasági és társadalmi folyamatokra.

Mind gazdaság-, mind családtörténeti vonatkozásban jelentős forrásanyagot használt Tompa László, amikor a blokk kezéző dolgozatában a bicskei Peterdi familia 18. századi történetét, gazdálkodási struktúráját követi nyomon. A gazdagság felmérését szolgáló vagyongyarapodás kutatása főként levéltári források bevonásával volt lehetséges, így a Batthyány család több dokumentumát, illetve a bicskei helytartóság, valamint az uradalom iratanyagát is át kellett tanulmányoznia. A szerző esettanulmány megírására törekedett, ám ezzel párhuzamosan a település korabeli demográfiai, etnikai és vallásföldrajzi viszonyait is bemutatja.

Bara Júlia időben továbblép a Károlyi család csongrád-vásárhelyi uradalmi építkezéseit vizsgálva, hiszen gazdagon illusztrált tanulmányában az 1790-es évektől az 1810-es évekig tartó periódust, lényegében a folyamat fénykorát prezentálja, részben korábbi művészettörténeti jellegű, az uradalom építésének, Joseph Bittheusernek a tevékenységét taglaló írására⁴ alapozva. Külön érdemként említhető a különböző levéltári (azon belül tervtári) források összevetése, amelyekből megismerhető az épületek kialakításán túl azok használati funkciója, az építkezés szervezett volta vagy a helyi építészeti tradíciók sajátosságai.

A város és a vidék kontrasztja és a vidékkel kapcsolatos sztereotípiák tűnnek fel

² Vö. például: Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város a ház, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés.” *Magyarország városhálózata a 20. század elején*. *Korall* (2003) 11-12. sz. 199–238.

³ Szirácsik Éva: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében 1687–1787*. Adatok, források és tanulmányok

a Nógrád Megyei Levéltárból 48. Salgótarján, 2005.

⁴ Bara Júlia: *Joseph Bittheuser (1755–1828), a Károlyi család uradalmi építésének tevékenysége Szatmár vármegyében*. In: Orbán János (szerk.): *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben. Marosvásárhely–Kolozsvár*, 2011. 261–277.

Dobszay Tamás reformkori vonatkozású, nemzeti véleményeket összegző írásában, amelynek forrásai között gróf Széchenyi István művei is szerepelnek. A természet okozta kiszolgáltatottság, az ezt fokozó „terhes megkötöttséget” jelentő gazdálkodás, részben az információhiány okozta elmaradottság, az elzártsággal párosuló rossz ellátottság csupán a főbb kritikai érvek a faluban lakás választása ellen, ám e vidékkritika kiterjedt a kisvárosokra is. A reformkor programadója szerint Pest–Budán kívüli települések nem is tekinthetők igazán városnak leginkább a megújulni képtelen, örökké változatlan, valamint e helységek kiterjedt kapcsolati hálójával nem rendelkező társadalmi viszonyai miatt. Az ellentmondások feloldására legfeljebb a vagyonos réteg előtt nyílt lehetőség. Ahogy Dobszay összegzésében említi: a ruralitás hátrányait nem mindenki volt képes leküzdeni. A főnemesi rétegek ellenben akár lakóköznyezetük modernizálása, akár a főváros, illetve a megyeszékhelyek közötti – olykor kétlakiséget igénylő – ingázás révén ideális viszonyokat tudtak teremteni, miközben a város közelébe költözést és a „városi civilizációs vívmányok” ide „telepítését” jelentő úgynevezett „agglomerációs megoldás” immár modern urbanizációs jelenségként fogalmazódott meg a maguknak ezt megengedni képes felső rétegek előtt.

Ötödik a blokkon belül Kovács Attila etnikai nyelvhatárokkal foglalkozó dolgozata, amely a két világháború közötti időszakban vizsgálta a nemzetpolitikai törekvésekbe szervesen illeszkedő délszláv telepítések hatását a Muravidék és a szlovéniai magyarok központi településének számító Alsólendván. Mindenekelőtt a Szlovéniában élő magyar kisebbséggel és a Muravidék történelmével foglalkozó szerző az akkori jugoszláv–magyar határ menti magyar települések egybefüggő sávjának – zárt és önellátó falvakat magában foglaló – homogén etnikai tömbje

ellen irányuló kolonizáció következményeit fejtegeti, kiemelve a magyar–szlovén nyelvterület déli szakaszának átrendeződését 1921 és 1941 között. A statisztikai források közül mind magyar, mind jugoszláv demográfiai adatokat felhasznált a népszámlások kiadványai alapján, 1931-ben pedig – az akkori jugoszláv népszámlálás idejére vonatkozóan – az Alsólendvai Járási Hivatal összeírásának eredményeit is közzétette a Lendva-vidéki kolóniák tekintetében. A hat térképpel is kiegészített elemzés – magyar és nem magyar adatsorok összevetésére is lehetőséget nyújtó – végső összegzése szerint a megjelenő szlovén közösségek, valamint a kistérség „mozaikszerűvé” válása ellenére csupán kismértékű átrendeződés történt a két világháború között, amin az 1941-es területi revíziós változások, majd az 1945-ös újabb fordulat idején bekövetkezett magyar és jugoszláv erőszakos kitelepítési kísérletek sem változtattak.

Néprajzi témájú Paréj-Farkas Katalinnak a göcseji Bak településen végzett gyűjtése az elsődleges és a hozzá kapcsolódó népszokások tárgykörében. Az emberélet fordulópontjaihoz hasonló módon szakaszolt, eddig talán kevésbé vizsgált gyermekkor időszakokra bontása, különösképpen a születéstől tíz-tizenkét éves korig számított időbeli periódus fontosabb eseményeinek számon tartása a szerző szerint adalékul szolgálhat az emberi életút egészének tanulmányozásához. Ahogy Deáky Zita a kisgyermekkor történeti néprajzával foglalkozó művében hangsúlyozza: „Az emberélet fordulón és az azokhoz kapcsolódó eseményeken a gyermek részvétele magától értetődő és szükséges volt, és az lenne ma is”, ugyanis mind egyéni fejlődése, mind a közösségi összetartozás szempontjából is lényeges.⁵ Paréj-Farkas Katalin mikrotörténeti, egyben mentalitástörténeti elemzése hasonló módon támasztja alá egy helyi vallási közösség

⁵ Deáky Zita: *„Jó kisfiúk és leánykák”. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Budapest, 2011. 238.

életében az egyén és a közösség erős kölcsönhatásának jelentőségét, miközben az elsőáldozás rítusa a közösségbe történő integrálódást szolgáló lépcsőfokként, egyben a vallási élet egyik mozzanataként értelmezhető.

Kitekintő (és egyben záró) tanulmányként Gagy József marosvásárhelyi társadalomkutató a kollektivizálás első, 1961 és 1963 közötti időszakát tárgyalja. A „Vidéktörténet” sorozatban prioritásként kezelt szocialista időszak kapcsán az első kötetben két zárótanulmány már foglalkozott Székelyföld 1945 utáni politikai átalakulásának és szovjetizálásának folyamatával. A politikai elitváltás kérdéskörén túl⁶ az utolsó írásban az előbb Magyar Autonóm Tartományként, majd Maros Magyar Autonóm Tartományként ismert területen élő lakosság foglalkozási, jövedelmi helyzetének, több hátrányos helyzetű település (például Bélbor, Lövéte, Gyergyóholló, Varság) viszonyainak bemutatása leginkább a lokális közösségek megosztásából, a kényszerből fakadó új munkaszervezési formákból, megváltozott vagyonszerkezetből, illetve a társadalmi hierarchiából adódó morális züllésre, a kollektivizálást követő munkaerő elvándorlásra, élelmisszerválságra, illetve az e jelenségek által életre hívott új alkalmazkodási stratégiákra, életformákra hívja fel a figyelmet.⁷

A kötet *Forrás* rovata Pápasalamon, illetve a helyi termelészövetkezet megalakulásának történetéhez kapcsolódó visszaemlékezést tartalmaz Horváth Gergely Krisztián sajtó alá rendezése nyomán. A közel negyvenoldalas, a nyáradi esperesi kerület vezetője, Körmeny József kanonoki hagyatékában fennmaradt, Papp Lajos plébános által feljegyzettek a kollektivizálással kapcsolat-

ban két évtized emlékeit osztják meg. A negatív közhangulat mellett szó esik a háztáji gazdaság, így a második gazdaság lokális szintű megjelenéséről, a tévesz létrejöttéről és működéséről, a munkaegységek értékéről, illetve a dolgozók helyzetéről is. Más, hasonló forrásokkal, *oral history* történeti módszerrel készített interjúkkal összevetve a dokumentum fontos és nem csupán helytörténeti vonatkozású adalékul szolgálhat a „magyar vidék” korabeli sorsfordulónak, a diktatúra módszereinek s az ahhoz való alkalmazkodási stratégiák történeti megértéséhez.

A könyvismertető blokk tizenegy írás valójában nem ugyanennyi kötet kritikája, hiszen például az uradalomtörténetet kutató csoport nyolc darabja vagy a Délvidék több szempontú (például helynevek, etnikumok, foglalkozások) gyűjtéseit bemutató kiadványok egy-egy recenzióba kerültek bele. A választott művek mögött is a tanulmányokhoz hasonló szándékot sejtethetünk: ahogy Csikós Gábor fogalmaz az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeit ismertető mű első kötete kapcsán: a helyi történeti kutatások eredményei az országos szintű, sőt a közép-európai kommunista rendszerek világának pontosabb megértéséhez járulnak hozzá. A nemzetközi szakirodalomból Ö. Kovács József mutat be egy harminckét tanulmányból álló kötetet, amelyben a magyarországi kollektivizálást tárgyaló művek is szerepelnek. A konferenciakötet egyik kiemelt tematikája a rezsimek gazdaságon túlnyúló, a társadalmi terekre és a mentalításra is kiterjeszteni kívánt átalakítást célzó módszereinek részletezése, másrészt a propaganda és a vidéki reprezentáció összefüggései.

⁶ Novák Csaba Zoltán: *A nómenklátúra színre lépése. Rendszer- és politikai elitváltás Székelyföldön a második világháború után.* In: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században.* Budapest, 2017. 339–362.

⁷ Oláh Sándor: *„...nem tudtuk diadalra vinni, mert nem voltak meg a kellő feltételek...” A szovjetizált adminisztráció kudarcai egy székely faluban a kollektivizáláskor.* In: Csikós–Hegedűs–Horváth–Ö. Kovács (szerk.): *Vidéktörténet 1.*, 363–391.

Az 1940-es évektől bekövetkezett struktúraváltoztató jelentőségű társadalomtörténeti események mellett, amit az MTA BTK Vidéktörténeti témacsoportja elsődlegesen célul kitűzött, más korszakokat feldolgozó munkákat is olvashattunk a *Vidéktörténet* eddigi két kötetében. A rurális térségek interdiszciplináris kutatása, jelenkortörténeti felmérése végre kellő figyelmet kap Magyarországon is, ami a hazai társadalomtörténet-

írás számára is új megközelítésmódokat és persze új eredményeket hozhat a közeljövőben. A helyi viszonyokon nyugvó, „alulról építkező” társadalomkép egyben hozzájárul a mindennapok történeti megértéséhez, mely társadalomképe hitelességét épp a valóság(hű)(bb) helyzetfeltárás biztosítja.

ALABÁN PÉTER